

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

136:3 • 2016

Francis Fukuyama, *Political order and political decay: From the industrial revolution to the globalization of democracy* (New York: Farrar, Straus and Giroux 2014). 658 s.

Den amerikanske statsvetaren Francis Fukuyama har blivit en symbol för 1990-talets globaliseringseufori. I essän *The end of history* från 1989, senare utvidgad till boken *The end of history and the last man* (1992), går historien obevkligen fram emot den ultimata slutpunkten, den liberala demokratin. Om något av denna tro på den liberala demokratin som historiens definitiva slutpunkt fanns kvar i den första delen av hans breda genomgång av den moderna statens uppkomst, *The origins of political order* från 2011, så är denna övertygelse mindre stark i den andra delen, *Political order and political decay: From the industrial revolution to the globalization of democracy* från 2014, där historien förs fram till nutid.

I den nya boken vill Fukuyama analysera den politiska utvecklingen från den industriella revolutionen till dags dato med fokus på staten, den legala apparaten i synnerhet framväxten av en oberoende juridisk instans (*the rule of law*) samt formering av mekanismer för utkrävande av ansvar. Utan dessa fundament kan inte en stabil liberal demokrati skapas. Det är dock inte någon garanti för en framgångsrik utveckling mot en modern liberal demokrati. I Fukuyamas värld har historien inte längre något självklart slut.

Fukuyama identifierar ett antal hinder för en utveckling mot en modern ansvarstagande stat, där medborgarna kan utkräva ansvar av de styrande. I en bred historisk översikt diskuterar författaren en rad olika exempel. Ambitionen att presentera en mångfald exempel är lovvärd, men analysen lider av en viss etnocentrisk bias. Fukuyama menar att vissa stater i den tropiska världen aldrig kommer att kunna utveckla effektiva institutioner. Geografi och klimat hindrade en omfattande bosättning av européer, som i kraft av sina tidigare erfarenheter kunde bidra till att forma utvecklingsfrämjande

institutioner. Detta historiska arv ligger kvar som ett utvecklingshinder också i vår tid och det har, enligt författaren, visat sig hart när omöjligt att överskrida. När en modern administrativ rationalisering föregår framväxten av ett rättstatligt ansvarsutkrävande ökar utrymmet för en korrupt byråkrati, som använder staten för att berika sig. Vidare riskerar stater, där demokratin etableras före framväxten av en autonom stat att utveckla klientelism av den typ som kännetecknade USA under hela 1800- och en stor del av 1900-talets första hälft.

För Fukuyama är en viktig väg till en effektiv ansvarstagande stat en brett baserad social modernisering som skapar förutsättningar för ekonomisk utveckling, en avancerad arbetsdelning och en stark medelklass. Det är bara med framväxten av en stark reforminriktad koalition som en skyddsvall mot korruption kan etableras. Ekonomisk modernisering är en nödvändig förutsättning för framväxten av en stark inkluderande stat men långt ifrån någon garanti. Inte ens en stärkt medelklass utgör någon universallösning. Fukuyama knyter i det avseendet an till nestorn bland historiska sociologer, Barrington Moore, som visat att medelklassen kan alliera sig med gamla korrupta eliter när den är för svag för att regera ensam och rädslan för en växande arbetarklass är påtaglig. Fukuyama kunde ha fördjupat sin analys av de problem som Moore utvecklat och använt mer av hans diskussion i *Injustice: The social roots of obedience and revolt* (i litteraturförteckningen finns bara klassikern, *Social origins of dictatorship and democracy*). Analysen av Preussen och senare Tyskland, som Fukuyama ser som ett exempel på hur en framgångsrik etablering av en rättsstat föregår den liberala demokratin, skulle ha vunnit mycket på en mera nyanserad diskussion av den tyska utvecklingsvägen med dess tragiska utflykter in i auktoritära system.

Import av framgångsrika modeller utifrån har också visat sig vara fylld av stötestenar. Fukuyama illustrerar detta i sin analys av de koloniala erfarenheterna och den roll det koloniala arvet spelat och fortfarande spelar som allvarliga utvecklingshinder. Inte desto mindre är Fukuyamas analys av de afrikanska fallen en relativt svag del av framställningen. Han faller emellanåt i lätt karikerad bild av problemen. Det gäller också – men till en något mindre del – diskussionen av Latinamerika.

Vägarna fram till en modern stat, där medborgarna har en självklar rätt att utkräva ansvar och är inkluderade på lika villkor, är komplex och fulla av misslyckanden. Det finns inte heller några garantier mot bakslag. Den liberala demokratin är inte försäkrad en evig existens. Politisk tillbakagång och sönderfall är en ständigt närvarande risk. Fukuyama diskuterar utförligt hur det politiska systemet i dagens USA hamnat i en låsning, som blockerar lösningar på en rad problem. En liberal demokrati är inte immun mot nedgång och sönderfall.

Återigen är vi långt ifrån optimismen i *The end of history*. Bredden i de historiska fall som Fukuyama diskuterar fungerar som ett korrektiv mot en alltför ensidig bild. I en bok av den här bredden finns naturligtvis många problem. Författaren behärskar vissa av sina fall mer än andra. Ambitionerna att forma en *grand theory* om etableringen av en modern ansvarig stat har fått ge vika för en insikt att vi historien aldrig erbjuder bara en enda väg. Fukuyama ställer till exempel frågan om i vilken utsträckning de auktoritära östasiatiska staterna, som exempelvis Kina, kan utgöra ett alternativ till den liberala demokratin. Enligt författaren är det dock bara om dessa stater genomför reformer, som tydligare svarar mot sociala behov och krav från befolkningen, som de kan utgöra ett långsiktigt alternativ.

Även om den västerländska demokratin plågas av sönderfall och betydande utmaningar är den inte, enligt Fukuyama, *fatally flawed*. Över historien har de västerländska demokratierna visat sig kapabla att bryta nedåtgående spiraler, men det finns inga garantier. Den liberala demokratin i vår del av världen må vara sargad men är ännu inte helt uträknad. Det perspektiv på hur den liberala demokratin i växande utsträckning töms på ett substantiellt innehåll, som bland annat statsvetaren Peter Mair utvecklar i boken *Ruling the void: The hollowing-out of western democracy* från 2011, skulle ha kunnat bidra till en ytterligare problematisering av den liberala demokratins långsiktiga förmåga att förnyas och överleva. Även om Fukuyama räknar med och anser att sönderfall är en immanent risk vill han inte riktigt ge upp en i grunden optimistisk syn på den liberala demokratin. I vår del av världen är den för Fukuyama fortfarande *The end of history*.

Fukuyama dock är mer pessimistisk huruvida de fattiga staterna i Afrika söder om Sahara inom en överskådlig framtid kommer att kunna forma de inkluderande och ansvariga stater som dess befolkningar så ivrigt åstundar. Fukuyamas diskussion av Afrika och de olika koloniala arven innehåller en rad viktiga insikter. Han använder kontrasterande jämförelser som i studien av Kenya och Tanzania på ett fruktbart sätt. Samtidigt tenderar analysen att jämna mellanrum fastna i förenklingar och stereotyper. En mera systematisk analys av det komplexa samspelet mellan politik, ekonomi och kultur saknas i en alltför stor utsträckning och bidrar till att göra resultaten mindre övertygande. De skiftande geopolitiska kontexter inom vilka stats- och nationsbyggande ägt rum i olika delar av världen under den period boken täcker är otillräckligt integrerade i framställningen. Den bristen blir mest påtaglig i analysen av de afrikanska erfarenheterna

Sammantaget är Fukuyamas stora verk en imponerande prestation, även för den som inte delar hans teoretiska och ideologiska utgångspunkter. Boken behövs i diskussionen om de långsiktiga utmaningar som ett alltmer sammanvävt globalt system står inför. Den visar också ett vi inte kan avvra

ett brett historiskt perspektiv – utan ett sådant blir diskussionen platt och föga upplysande.

Stockholms universitet

ULF JONSSON

Ove Bring, *Parthenonsyndromet: Kampen om kulturskatterna* (Stockholm: Atlantis 2015). 283 s.

Folkrättsforskaren Ove Bring behandlar i *Parthenonsyndromet* de juridiska och politiska processer som har följt på kraven från efterlevandes familjer att återfå konst som stals före och under andra världskriget, men också från stater som gör anspråk på konstskatter som numera återfinns i andra länder. Han tar även upp fall av ren förstörelse av kulturarv. Bring menar att den tid är över då museerna kan avvisa krav på återlämnande genom att hävda att man förvärvat föremål i god tro. Genom att sätta individuella fall av så kallad restituering i samband med de internationella konventionernas utveckling kommer han till slutsatser om hur stater borde agera. British Museum, till exempel, borde till sist överlämna Parthenonfrisen till Grekland, 200 år efter att delar av den höggs ner och fraktades till England.

Ett annat exempel på hur ett kulturarv kan globaliseras genom att pekas ut och värderas är Buddhfigurerna i Bamian-dalen i Afghanistan. För 15 år sedan kontrollerades största delen av landet av talibaner. Regimen var starkt auktoritär och förbjöd en rad olika kulturella uttryck, bland dem musik och konst, förutom att kvinnors rättigheter begränsades högst påtagligt. Det var känt att somliga talibanska ledare ville förstöra gamla buddhistiska fornlämningar, medan några kunde tänka sig att använda dem för att bygga upp en turistindustri i landet. UNESCO hade tidigare pekat ut två gigantiska sandstensskulpturer som särskilt hotade av talibanerna. Man försökte påverka regimen att inte förstöra dem med hänvisning till att de representerade ett globalt kulturarv. I mars 2001 påbörjades förstörelsen av skulpturerna, som visade sig svårare att genomföra än väntat. Den utdragna demoleringen drog till sig mediernas intresse över stora delar av världen.

Ett exempel på en plats som redan när den utsattes för förstörelse var uppsatt på världsarvslistan är Timbuktu i Mali. Särskilt några av stadens moskéer och mausoleer har beskrivits som värdefulla eftersom de representerar sufisk tradition. Våren 2012 tog tuaregrebeller över kontrollen av landets norra del med stöd från islamistisk milis. Sharialagar infördes i de områden som rebellerna kontrollerade, med liknande konsekvenser som i Afghanistan. Gravar och mausoleer i Timbuktu förstördes eftersom de

ansågs vara avgudabilder. Särskilt uppmärksammad blev den planerade och delvis genomförda förstörelsen av Ahmed Baba-centret för dokumentation och forskning, där cirka 100 000 manuskript – många från medeltiden – fanns. Här lyckades centrets personal med hjälp av frivilliga smuggla ut det mesta av biblioteket till platser som var säkrare.

Inom restitutions- och repatrieringsforskningen har mycket litteratur tillkommit under senare år, men boken bygger på ett begränsat urval av litteratur. *Parthenonsyndromet* bör nog därför främst förstås som en populärvetenskaplig översikt av den internationella rättsutvecklingen på området och hur processer har förlöpt i såväl Europa som andra delar av världen. Förutom de ovannämnda fallen behandlas ursprungsländers krav på europeiska museer och regeringar, plundring och de internationella juridiska redskap som finns för att beivra sådan, urbefolkningars rättigheter, och religiös fanatism kontra anspråk på kulturarvets universalism.

Författaren intar en tydlig ställning i flera av fallen, men en högre intellektuell stringens hade varit önskvärd. Motstridiga resonemang saknas inte. Bring menar exempelvis att British Museum, som hävdar att man förvaltar ett globalt kulturarv, ska lämna Parthenon-frisen till Grekland eftersom den bör ses i "sin ursprungliga miljö" (s. 105). Senare i boken (s. 229) skriver Bring: "Kulturarvet är globalt. Det nationella och det universella sammansmälter så snart ett lands lämningar utgör en del av världshistorien." Spelar det i så fall någon roll om ett föremål befinner sig i sin ursprungliga miljö eller inte? Ibland verkar det också som om författaren överskattar kulturarvets samhälleliga betydelse, alternativt att dess värdering borde problematiseras. Den så kallade "Gyllene stolen" i Ghana, till exempel, "är fortfarande den nationella symbol den alltid har varit" (s. 121). Här anas ett okritiskt förhållningssätt. Nationella identiteter har inte sällan byggts av samhällseliter genom våld och förtryck av befolkningen, och kulturarv har använts i statsbildningsprocessen som ett minnespolitiskt instrument.

Det hade varit intressant att med ett mer utvecklat och sammanhållet resonemang om nationalstaternas rätt till kulturarv kontra världssamfundets och olika museers anspråk på kulturarvets universalism. Inte desto mindre är Brings bok läsvärd genom att den med ett lättbegripligt språk inte bara fångar in ett stort antal intressanta fall utan också sätter in dem i historiska sammanhang.

Uppsala universitet, Campus Gotland

MATTIAS LEGNÉR

Gunnar Granberg (red.), *Kyrkan i Gamla Uppsala: Från katedral till församlingskyrka* (Karlstad: Votum & Gullers Förlag 2014). 184 s.

Gamla Uppsala intar en självskrivna plats i Sveriges historia med sina kungshögar och kyrka. Här regerade Ynglingaätten enligt Ynglingatal, här låg det av Adam av Bremen omskrivna hednatemplet och här byggdes en domkyrka, som länge var landets största stenkyrka. Gamla Uppsala blev ärkesäte 1164 och vallfartsort till S:t Eriks grav. Olof Rudbeck lät undersöka kyrkan på 1600-talet som ett led i sin argumentation för att placera antikens Atlantis vid Uppsala; ett tidigt exempel på kyrkoarkeologi. Och efter honom har många andra undersökt och diskuterat platsen. Nytt är påvisandet av plattformar för stora hallar norr om kyrkan och arkeologiska undersökningar 2012 i byn öster om kyrkan. Här finns sedan 2000 ett arkeologiskt museum, "Gamla Uppsala museum" – och nu planeras även ett kyrkligt besökscentrum. Två vägar till platsen – en profan och en sakral – för de omkring 120 000 årliga besökarna.

Gamla Uppsala är ingen försummad plats och litteraturen är mycket omfattande, men nu föreligger en ny populär antologi. Syftet är att sprida kunskap om det medeltida Gamla Uppsala, kyrkan och miljön, och därmed fylla ett "tomrum" eftersom det mesta enligt uppgift ska ha skrivits om tidigare perioder (jfr baksidestexten). Redan här blir man skeptisk, för några tomrum finns knappast när det gäller Gamla Uppsala, inte heller för medeltiden, men det hindrar inte att en aktuell översikt kan vara nyttig.

Antologin *Kyrkan i Gamla Uppsala: Från katedral till församlingskyrka* är författad av en grupp experter (arkeologer, konstvetare, kyrkohistoriker och musikhistoriker) under redaktionell ledning av kyrkohistorikern Gunnar Granberg.

Boken består av en inledning, åtta tematiska artiklar följda av en presentation av författarna samt en förteckning över källor och litteratur uppdelad på de enskilda artiklarna. Antologin är populär i den meningen att den är relativt lättläst, väl illustrerad och inte tyngs av akademiska noter.

Inledningen (Gunnar Granberg) presenterar syftet med boken och ger en utmärkt sammanfattning av de enskilda artiklarnas innehåll.

I "Templet på Herrens berg" (Magnus Alkarp) diskuteras dels Adam av Bremens hednatempel, dels Olof Rudbeck och Atlantis. Tyvärr är artikeln införstådd i sin redogörelse, det vill säga den förutsätter kunskap om det den diskuterar för att läsaren ska kunna hänga med. Kritiska kommentarer avges i ett raljerande, sarkastiskt och moraliserande tonfall. Omdömen utdelas som att Olof Verelius var en "fullkomligt briljant forskare" (s. 22), medan Henrik Schütz var "den elakaste prästen i Sveriges historia" (s. 26). Därtill avges svepande kritik av dagens vetenskap och "atlantologi" (s. 28f). Kunnigt

kanske, men inte övertygande som en populär förmedling, och en dålig start på en annars utmärkt samling kvalificerade artiklar.

I "Kyrkan" (Herman Bengtsson) redogörs för byggnadens historia från 1100-talet till i dag inklusive kalk- och glasmålningar. Den nuvarande byggnaden med absid, kor och centraltorn samt de senare tillfogade sakristia i norr och vapenhus i väster är en torso av den medeltida domkyrkan. Efter en brand 1204 revs korsarmarna och det treskeppiga långhuset för att aldrig återuppbas.

I "Den medeltida inredningen" (Jan von Bonsdorff) presenteras inventarier som finns i kyrkan i dag, som har försvunnit eller som kanske tidigare har tillhört kyrkan, men nu finns på annan plats. Här kan nämnas ett relikskrin från Limoges, nu i Uppsala, ett krucifix som delvis överlevde branden 1204, en sittbänk från kring 1200 och en offerstock från 1200-talet.

I "Erik den heliga och Gamla Uppsala" (Christian Lovén) diskuteras källorna till kung Erik Jedvardsson, som blev dödad 1160, och argumenterar för, att kungen tog initiativ till ett system av prostikyrkor i Uppland, en sorts domkapitel, för att hävda Gamla Uppsala i konkurrensen med Linköping om att bli ärkesäte. Som ett kuriosum betecknas utgrävningen 1302, där man återfann S:t Eriks grav i koret i Gamla Uppsala kyrka, som "Sveriges första arkeologiska undersökning" (s. 97). När biskopssätet överfördes till Östra Aros, det nuvarande Uppsala, 1273, flyttades även S:t Eriks relik, men med upptäckten av graven kunde kyrkan i Gamla Uppsala åter bli en vallfartsort.

I "Stefan – den första ärkebiskopen av Uppsala" (Bertil Nilsson) redogörs för de relativt få källor som kan belysa Stefans roll i en politiskt omtumlande tid. Således var den tidigare cisterciensermunken från Alvastra aktiv kring 1170 som fredsmäklare mellan den norska jarlen Erling Skakke och den danska kung Valdemar.

I "God hälsa, mat för dagen – livet i Gamla Uppsala under medeltiden" (Lena Beronius Jörpeland) beskrivs hur vardagslivet i byn kan ha varit med utgångspunkt från allmän historisk kunskap, kartmaterial och enstaka exempel på fynd hittade i samband med senare års utgrävningar.

I "Musiken – instrument, psalm och körsång" (Anders Dillmar) redogörs för musiken i kyrkan i Gamla Uppsala, i Uppsala domkyrka samt mera allmänt i Sverige. Särskilt uppmärksamhet får fyndet 1964 i kyrkoarkivet av en sångbok från tidigt 1600-tal, Sveriges äldsta koralbok. Ibland kunde emellertid musikaliska facktermer ha behövt en förklaring.

I "Pilgrimskyrka i medeltid och renässans i 2000-talet" (Gunnar Granberg) beskrivs först allmänt medeltidens vallfart och korståg (där de närliggande korstågen vid Östersjön inte nämns), men övergår sedan i en plädering för pilgrimsvandringar som en väg till lugn, självkänedom och Gud, så som de har fått en renässans sedan 1990-talet.

Kyrkan i Gamla Uppsala är, som det torde framgå av redovisningen, en ojämn antologi. Här samsas det vildsinta med nyktra redogörelser och undersökningar samt lite reklam, liksom gammalt och nytt blandas. Här saknas en mera kraftfull redigering, där bidraget om templet antingen kunnat genomgå en omskrivning eller kunnat ersättas av en annan artikel. Även när det gäller det formella kunde antologin vinna på lite mer redigering. Nu har till exempel hälften av artiklarnas bilder figurnummering, medan den andra hälften saknar detta. Och samma litteraturhänvisningar skrivs och presenteras på olika sätt.

Någon populär handbok att ta med vid ett besök i Gamla Uppsala är antologin inte, men väl en samling artiklar som förmedlar just kunskap, och som kan rekommenderas för läsning antingen före eller efter ett besök.

Lunds universitet

JES WIENBERG

Yvonne Maria Werner, *Katolsk manlighet: Det antimoderna alternativet – katolska missionärer och lekmän i Skandinavien* (Göteborg: Makadam i samarbete med Centrum för Öresundsstudier vid Lunds universitet 2014). 348 s.

Under 1800-talets senare hälft stärktes den katolska kyrkans inflytande i Europa, bland annat genom en ökad satsning på mission i protestantiska länder som Sverige. Den ultramontana (Rom-orienterade) katolicismen kom att stå i skarp kontrast till den liberala ideologin. Lundahistorikern Yvonne Maria Werner har skrivit en rad arbeten om katolicismens historia i Sverige. *Katolsk manlighet* ingår i ett större forskningsprojekt om kristen manlighet, vilket letts av Werner. Ordenssystrar i Norden är en grupp av katolska missionärer som Werner undersökt tidigare och dessa representerade enligt författaren en kvinnlig motkultur i kontrast till både den lutherska hushållsideologins patriarkala ordning och den liberala kvinnorörelsens emancipationssträvanden. Vad som däremot inte undersökts är hur den katolska missionen i Norden förhöll sig till och påverkade föreställningar om manlighet. Hur såg de katolska mansidealen ut och hur förhöll de sig till de protestantiskt präglade konstruktioner av manlighet som var förhärskande i de nordiska länderna? Detta är undersökningens övergripande problemställning. Undersökningen behandlar Sverige, Danmark och Norge från 1800-talets mitt fram till 1940. Tesen om den tilltagande feminiseringen av kristendomen i och med sekulariseringsprocessen fungerar som ett avstamp för studien. Författaren

menar också att religionens roll som förklaringsfaktor har förbisett i den modernhistoriska forskningen om manlighet.

Som analytiska verktyg används Pierre Bourdieu och R. W. Connells teorier om den manliga dominansen respektive hegemonisk manlighet, kort uttryckt att det framför allt är i relationer mellan män som manlighet konstrueras. Till detta fogas också teorier om att motbilder, som står i kontrast till de förhärskande manlighetsnormerna, bidrar till att framhäva de rådande idealen. Här kommer inspirationen från manlighetsforskare som George Mosse, David Tjeder och Claes Ekenstam. Författaren knyter även an till det känslöhistoriska fältet, och vill, för att fördjupa analysen, undersöka hur känslor uttrycks. Själva undersökningen består i en diskursivt inriktad analys av främst officiell och privat korrespondens mellan missionärer och kyrkliga myndigheter och ordensledning. Dessutom utnyttjas bland annat lokala nordiska ordensarkiv, uppbyggelselitteratur och tidskrifter. Det är med andra ord ett stort material som ligger till grund för studien. Också den tidigare forskning som refereras är hämtad från ett brett spektrum av språkområden, vilket får betraktas som relativt ovanligt i en svensk forskningskontext. Den empiriska undersökningen redovisas i fyra omfattande kapitel, där det första ägnas åt nordpolsmissionens och barnabitordens verksamhet, det andra åt jesuiternas mission i Norden, det tredje åt dominikanorden och det fjärde, slutligen, åt sekulärpräster och manliga konvertiter. Genomgången är detaljerad och har formen av en berättelse där de olika ordnarnas verksamhet avhandlas kronologiskt.

Katolicismen framställs som en motkultur, genomsyrad av en strikt hierarkisk ordning. Det antimoderna draget blev särskilt tydligt i de nordiska länderna som var djupt präglade av reformationen, vilket författaren ofta poängterar. Ett tydligt exempel på kontrasten var hur olikartade prästman-naidealerna såg ut inom de båda trosinriktningarna: "Den ideale protestantiske prästen framställs som en man bland andra män, fast förankrad i vardagens realiteter" (s. 301), medan det katolska idealet var mer världsfrånvänt och kännetecknades av ödmjukhet, askes och lydnad.

Författaren antar ett kulturmötesperspektiv där katolskt ställs mot protestantiskt, manligt mot kvinnligt och nordiskt mot utlommordiskt. Bokens resultat visar dock att kategorier som exempelvis manligt eller katolskt i högsta grad är beroende av den historiska kontexten. En invändning mot det sista motsatsparet är att den historia som berättas visar att det var mycket mer komplicerat än att nordiskt stod mot utlommordiskt. Som läsare blir man nästan överväldigad av redogörelserna för den splittring som rådde inom och mellan de olika katolska ordnarna och trosuppfattningarna, inte minst mellan missionärer av olika nationalitet och från olika traditioner. Eller kanske ska man snarare tolka motsättningarna främst som oenighet

mellan enskilda personer och grupperingar? Hur som helst handlar de empiriska kapitlen till stor del om konflikter och relationer och vi kommer relativt nära enskilda aktörer, som inte sällan plågades av vantrivsel, missnöje, ensamhet och personliga tragedier.

Bokens karaktär av närstudium gör det ibland svårt att hålla kvar siktet på frågan om hur den katolska manligheten konstruerades. Undersökningens resultat diskuteras emellertid mer explicit i det avslutande kapitlet och det visar att manlighetsidealen skiljer sig en hel del beroende på orden, trosinriktning och historisk kontext. Inte minst när man ser till motbilder framträder sådana skillnader: När det gäller barnabiterna utgjordes motbilden av en vek man som lät sig styras av kvinnor, medan motbilden hos jesuiterna utgjordes av religiös ligkiltighet, brist på lydnad och vilja till underordning och hos dominikanerna därutöver sentimentalitet. På samma sätt kunde idealen skilja sig markant mellan de olika grupperna: Inom Nordpolsmissionen fanns en traditionell maskulin retorik med fokus på farofyllda uppdrag och hjältemod medan offervilja, lydnad och askes var ledord som sammanknippades med manlighet hos andra katolska missionärsgrupper. Bilden förblir relativt komplex, vilket inte menas som negativ kritik mot framställningen, snarare tvärtom. Teoretiskt är det tesen om motbilder som fungerar bäst för att mejsla ut både rådande manlighetsideal och vad som ansågs omanligt, såväl inom de olika ordnarna som mellan det katolska och lutherska. Vad som gärna hade kunnat utvecklas teoretiskt är kulturmötesperspektivet, inte minst eftersom det visar sig problematiskt att renodla kategorier för trosinriktningar, nationalitet, mentalitet, etcetera. Dessa kategorier är ju dessutom ofta överlappande. Vad som framstår som klart är dock att de studerade manlighetsidealerna skilde sig från det protestantiska, nordiska eller liberalt borgerliga. Sammanfattningsvis bjuder boken *Katolsk manlighet* på fascinerande läsning och den utgör också ett nytt bidrag till den nordiska maskulinitetsforskningen.

Goöteborgs universitet

PIA LUNDQVIST

Barbro Lindqvist, *En drottning:s bikt och andra berättelser om katolskt liv i 1800-talets Sverige*, Katolsk historisk förening i Sverige. Skriftserie N:0 11 (Ängelholm: Fredestad Förlag 2014). 284 s.

Barbro Lindqvist var initiativtagare till bildandet av Katolsk historisk förening och var yrkesverksam som jurist. Boken är en postumt utgiven samling av hennes texter om 1800-talets katolska Sverige och riktas till en

bred läsarkrets. Av Lindqvists 16 texter är de flesta tidigare utgivna, främst av den katolska tidskriften *Signum*, medan ett par är tidigare opublicerade manus. Artiklarna har inte redigerats inför utgivningen i bokform och texterna är därför bitvis överlappande och repetitiva. I bokens slut återfinns en kortare lista av den mest relevanta referenslitteraturen samt en sammanfattning av varje enskilt kapitels litteratur och källmaterial, med skiftande tydlighet.

Boken tar sin början vid Gustav III:s utfärdande av Toleransediktet 1781. Lindqvist ger en målande beskrivning av en kungamakt som med upplysningsideal och framtidstro inte bara välkomnade katolsk trosutövning utan även lyckades engagera Rom, som ivrigt sände en mission till det exotiskt avlägsna Sverige. När den katolska prinsessan Josefina av Leuchtenberg kom till Stockholm 1823 för att gifta sig med kronprins Oscar (I) såg hon inga spår av den katolska framtidsanda som funnits i Sverige knappt ett halvt sekel tidigare. I brev till familj och vänner beskriver hon en ständigt krympande församling, främst bestående av fattiga hantverkare från utlandet, och ett prästerskap vars orubbliga tolkningar skrämde bort fler medlemmar för varje år.

Lindqvist skildrar hur Roms intresse för den svenska missionen under 1800-talet bleknade när nya och mer exotiska projekt favoriserades, som Nordpolskommissionen, som inrättades under 1850-talet för att verka i området norr om polcirkeln. Förgäves vädjade prästerskapet till Rom att prioritera rikets två enda församlingar – Stockholm och Christiania – och inte Lappland och Grönland. Missionen i Sverige bestod under stora delar av seklet i stället av en handfull präster och systrar som plikttroget men många gånger uppgivet försökte underlätta en katolsk vardag i Sverige och sörja för sina fattiga ur de magra och sporadiska utbetalningarna från Rom.

I drottning Josefina, som levde till 1876 och förblev katolik hela sitt liv, hade dock det katolska Sverige en eldsjäl. Lindqvist berättar hur drottningen diskret engagerade sig där hon, till skillnad från de flesta, kunde göra skillnad: i det ibland så bristande katolska ledarskapet i Sverige. Som änkedrottning skrev hon ett tjugotal brev till påve Pius IX om missionens behov. Hennes tilltal var dotterligt och underdånigt. Hans svar var oftast standardiserat och hennes vädjanden för församlingen sällan bönhörda. Utanför församlingen sågs hennes religionstillhörighet med skepsis. Sönerna Karl XV och Oscar II betraktade med mistrogen blick sin mors religion, bland deras undersåtar florerade fördomar om den hedniska katolicismen, och pressen refererade hånfullt till Pius IX som ”den sista påven”. Men gripande skildrar Lindqvist även hur den katolska församlingen drog till sig andra blickar; de som inte fann sin plats i den lutherska kyrkan men som, längst bak i det katolska kyrkorummet, fann den Gud de inte lyckats nå förut. Katoliker fick i och

med Toleransediktet utöva sin tro i Sverige, men för svenskar födda i den lutherska tron var konvertering förbjuden. Lindqvist skildrar ett antal män och kvinnor som kring 1800-talets mitt – fullt medvetna om de sannolika konsekvenserna – valde att konvertera till katolicismen. Resultatet blev landsförvisning följt av år av fattigdom ute i Europa innan de som ännu var i livet tilläts återvända hem.

Men *En drottningens bikt* är långt ifrån en samling berättelser om katoliker i hopplös motvind. Närmare sekelskiftet 1900 var det katolska Sverige stabilare med växande församlingar i flera svenska städer. De verksamma prästerna blev fler, om än fortfarande arbetandes utifrån en stram budget. Konvertiter utvisades inte längre och Lindqvist visar enskilda fall som pekar åt en ökad acceptans.

Genom enskilda personöden arbetar sig Lindqvist igenom katolikernas och katolicismens plats i Sverige från den sena 1700- till det tidiga 1900-talet. Boken saknar dock en genomgående bakgrundsteckning av samhällets utvecklingslinjer under perioden, vilken i större utsträckning hade kunnat kontextualisera och stå som fond för berättelser om individer. För genom personöden skildrar Lindqvist inte bara livet som katolik i 1800-talets Sverige, utan ger också en skymt av den katolska kyrkans relation till Sverige och de lutheranska svenskarnas syn på katolicismen, som med fördel hade kunnat utvecklas och vävas in i ett större sammanhang. I berättelsen rymms kungliga och utfattiga, adel och akademiker. Katoliker som lämnar kyrkan och lutheraner som ansluter, svenska katoliker i Europa och europeiska katoliker i Sverige. Den innerlighet med vilken Lindqvist skildrar denna brokiga skara individer smittar läsaren och är bokens främsta styrka. Mest gripande är att följa de mer långvariga prästernas liv, där pliktrogenhet och självuppföring löper som röda trådar både i berättelserna om de som i bitterhet och klagan uthärdade Sverige, och de som i den svenska missionen fann sin glädje och sitt kall. Till den senare kategorin hör Bernhard Stolberg, som lämnade sin adliga titel och sitt arv i Tyskland för att med ett hopfällbart altare i väskan resa kors och tvärs på de svenska järnvägarna för att nå sin expanderande flock. Lindqvists texter är som Bernhard Stolbergs mission: engagerade och engagerande.

Anne-Marie Lindgren, *Arbetarnas Stockholm 1880–1920* (Stockholm: Murbruk förlag 2014). 137 s.

Huruvida det allmänna historieintressets omfång i sin helhet förändras är inte lätt att säga, men att dess inriktning växlar kan man nog lugnt påstå. Ibland är det hjältekonungar, ibland världskrig som lockar till bokhandlarna, och åtminstone under en period ägde arbetarklassens villkor och strävanden denna lockelse. Den perioden är nog sedan länge förbi. Vi är en krympande skara som fylkas bakom Ivar Lo-Johanssons yttrande, som är en blandning av påstående och uppmaning, att allt det spännande finns hos arbetarklassen. Mot den bakgrunden är det med glädje man tar emot Anne-Marie Lindgrens behändig skrift *Arbetarnas Stockholm 1880–1920*.

Lindgren anger inte något syfte med boken, men dess inledning slår an tonen. Industrialiseringen bar på en möjlighet till ett bättre liv för alla, om fördelningen av rikedomarna nådde dem som utförde det hårda arbetet i produktionen. Kontrasten mellan det möjliga och vad som faktiskt tillkom arbetarna blev ett bärande tema i den socialdemokratiska agitationen för en annan ordning. Det var inte bara en fråga om ekonomi, utan mer generellt om människovärdet – det där som vi fordra tillbaka – och om människors lika värde och rättigheter. För att nå dessa mål behövde samhället förändras, och medlet för att åstadkomma förändringen var organisering. Lindgren berättar om "hur denna organisering växte fram i Stockholm, de livsvillkor den växte fram ur och det motstånd den mötte". Jag kan inte undgå känslan av att i denna beskrivning även ligger en underförstådd uppmaning till nutiden.

Lindgren avhandlar organiseringen först och livsvillkoren därefter. Det är en förståelig ordning, men ändå inte helt i fas med öppningsorden om att arbetarrörelsen växte fram ur "de villkor som det nya industrisamhället skapade". I korta kapitel presenteras fackföreningsrörelsens framväxt och den inte helt konfliktfria vägen fram till bildandet av Socialdemokratiska arbetarpartiet. Ett jämförelsevis stort utrymme ägnas ett urval fackliga konflikter i Stockholm, där också de hart när ofrånkomliga inslagen Storkonflikten 1909 och nästan-revolutionsåret 1917 ingår. Man är nog inte orättvis om man säger att framställningen i dessa delar är tämligen traditionell, men på en punkt blir det tydligt att Lindgren vill distansera sig från en svårutrotad tradition. Kvinnornas plats i såväl historien som i arbetarrörelsen ges ett mer välvägt utrymme. Vad gäller det senare är presentationen av Elin Engström upplysande. När hennes make blev expeditör på tidningen *Social-Demokraten* ingick det i avtalet att hon oavlönat skulle städa tidningens lokaler. Senare fick hon anställning på tidningen (vilket är den uppgift som vanligtvis lämnas) och var livligt aktiv inom den verksamhet, som brukade förpassas till pliktskyldiga särkapitel i skildringar av arbetarrörelsens historia.

Bokens andra del ägnas arbetarlivet, som på det begränsade utrymmet ges en mångsidig belysning. Efter en rundvandring bland Stockholms industriella anläggningar presenteras arbetsmiljöer, arbetsvillkor, arbetarklassens vardagsliv – företrädesvis bostadsvillkor och mathållning – barnens villkor, samt de sociala skyddsneten, som i periodens början var närmast obefintliga, men som stegvis började byggas upp av arbetarna själva i sjukvården och inom de fackliga organisationerna. Arbetsvillkoren var hårda på ett sätt som i dag är svårt för de flesta, men dessvärre ej alla, att föreställa sig. En hel del av den tidiga arbetarrörelsens krav riktades mot missförhållanden, som torde ha framstått som uppenbart oacceptabla för dem som slöt upp bakom principen om människors lika värde och rättigheter. I det perspektivet blir det talande att det fordrades en egen klassorganisation för att vinna bättring. Jag har vid läsningen svårt att hålla parallellerna till nutiden på avstånd. Om det beror på mig eller Lindgren är bäst att lämna osagt.

I en tredje del ges en samling korta porträtt av framträdande personer i Stockholms arbetarrörelse. Urvalet präglas på ett välgörande sätt av Lindgrens ambition att få med hela arbetarklassen i skildringen av arbetarnas Stockholm.

Det finns mycket att tycka om i Lindgrens bok, både i det övergripande greppet och i detaljerna. Författaren är generös med att ge adresser såväl till arbetarrörelsens lokaler och samlingsplatser som till industriarbetsplatser, vilket gör att boken blir en utmärkt vägvisare för den som vill göra historiska stadsvandringar, även om man nog måste förbereda sig på att det i många fall bara är adressen som finns kvar. Ett annat tilltalande inslag är det återkommande bruket av Maria Sandels romaner och noveller för att ge liv åt sociala data, ett grepp som förhoppningsvis skall leda flera läsare till Sandel (vars verk finns fritt tillgängligt digitalt). En sak saknar jag dock. Lindgren är sparsam med att redovisa sina källor. Det hade därför varit välkommet med åtminstone en kort vägledning till vidare läsning för dem som väckts till intresse för arbetslivshistoria. Särskilt eftersom Lindgrens bok borde ha förutsättningar att leda fler till att se, att allt det spännande finns hos arbetarklassen.

Uppsala universitet

GÖRAN SALMONSSON